

چکیده

مطالعه ارزش‌ها از آن‌رو دارای اهمیت است که بقا و دوام فرهنگ و هویت هر جامعه به ارزش‌های آن جامعه بستگی دارد. از مهم‌ترین ابزارهای انتقال‌دهنده ارزش‌ها در نظام آموزشی ایران، کتاب‌های درسی هستند. هدف پژوهش حاضر، مشخص کردن وضعیت مقوله‌های ارزش‌های اجتماعی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی است. این پژوهش با روش تحلیل محتوا انجام شده و کل جامعه آماری آن ۴۳ کتاب درسی بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند، نمونه جامعه آماری تعیین شده‌اند. داده‌ها از طریق دستورالعمل کدگذاری گردآوری شدند که شامل ۸ مؤلفه با ۵۸ کد تحلیل بود. و پایایی پژوهش نیز با «آزمون KAPA» ۹۱ درصد به دست آمد. یافته‌ها نشان می‌دهند که در محتوای کتاب‌های درسی، به ارزش اخلاقی ۵/۶ درصد، ارزش اقتصادی ۶/۷ درصد، ارزش سیاسی ۱۱/۷ درصد، ارزش هنری ۱۲ درصد، ارزش زیستی ۱۲/۸ درصد، ارزش حقوقی ۱۳/۹ درصد، ارزش اعتقادی ۱۷ درصد و ارزش علمی ۲۰/۳ درصد توجه شده است. همچنین، اصل ارتباط عمودی در پایه‌های شش‌گانه به گونه‌ای است که کتاب درسی پایه اول ۱۳/۳ درصد، پایه دوم ۹/۳ درصد، پایه سوم ۲۲/۶ درصد، پایه چهارم ۱۶/۳ درصد، پایه پنجم ۲۰/۹ درصد و پایه ششم ۱۷/۶ درصد به ارزش‌های اجتماعی پرداخته است. نتایج آزمون‌های آماری نشان می‌دهند که کتاب‌های درسی توجه متوازن و یکپارچه‌ای به مقولات هشت‌گانه ارزش‌های اجتماعی ندارند و تفاوت معناداری بین آن‌هاست. **کلیدواژه‌ها:** ارزش‌های اجتماعی، کتاب درسی، تحلیل محتوا، آموزش ارزش‌ها، دوره ابتدایی

تحلیل محتوای کتاب‌های
درسی دوره ابتدایی بر حسب
سازه ارزش‌های اجتماعی

توزیع

نامتوزیع

وازن

ارزش‌ها

پرویز صبوری

دبیر دبیرستان‌های خلخال

جامعه را به زوال و یا تعالی کشاند (رفیع‌پور، ۱۳۸۰: ۲۶۷). ارزش‌های اجتماعی به مدل‌های کلی رفتار، احکام جمعی و هنجارهای کرداری که مورد پذیرش عمومی و خواست جامعه قرار می‌گیرند، اطلاق می‌شود. طبق چارچوب نظری تالکوت پارسونز، نظام ارزش‌های اجتماعی به چهار خرده نظام ارزشی (فرهنگی، حقوقی، سیاسی، و ارگانیک) تقسیم شده است. (همیلتون، ۱۳۷۹: ۸۴).

«ارزش» در مبانی نظری تحول بنیادین آموزش و پرورش به شش دسته تقسیم می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۰: ۹۰): دینی؛ زیستی و بدنی؛ اجتماعی و سیاسی؛ علمی و فناوری؛ زیبایی‌شناختی و هنری؛ اقتصادی و حرفه‌ای. مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر فرایند نظام آموزشی، کتاب درسی است. کتاب‌های درسی در نظام آموزشی ما هم وسیله انتقال پیام هستند و هم محتوای پیام. لذا با ارزیابی و

مقدمه

مطالعه ارزش‌ها از آن‌رو دارای اهمیت است که هویت هر جامعه به ارزش‌های آن وابسته است. در واقع، خمیرمایه و اساس هر فرهنگ، ارزش‌های آن است. ارزش‌های اجتماعی به‌عنوان موتور محرکه کنش‌های جمعی و ثقل حیات بشری عمل می‌کنند. یکی از مهم‌ترین مؤسسه‌های انتقال و آموزش ارزش‌ها در هر جامعه‌ای مدرسه است. کتاب‌های درسی در نظام آموزشی متمرکز مهم‌ترین ابزار انتقال ارزش‌ها و هنجارها و تعیین‌کننده محتوا و خط‌مشی آموزش است. به‌همین خاطر همواره کانون توجه تمامی دست‌اندرکاران آموزش و پرورش بوده است.

بیان مسئله

«ارزش‌های اجتماعی»^۱ از اساسی‌ترین عناصر هر نظام اجتماعی هستند که از طریق کنترل و هدایت آن‌ها می‌توان

مقوله‌های نظام ارزش‌های اجتماعی را ضروری می‌داند، و اسناد بالادستی آموزش و پرورش نیز بر همه جانبه‌نگری به ارزش‌های اجتماعی تأکید می‌کند. در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ارزش‌های اجتماعی به صورت متوازن، متعادل و یکپارچه مورد توجه قرار گرفته‌اند و آیا در پایه‌های متفاوت دوره ابتدایی، موضوع‌های ارزش‌های اجتماعی با هم ارتباط عمودی دارند؟

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع توصیفی و به لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش جمع‌آوری داده‌ها با توجه به ماهیت تحقیق، تحلیل محتواست و در آن از تکنیک تحلیل احتمال وقوع استفاده شده است. در این پژوهش، محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به‌عنوان پیامی ارتباطی به صورت نظام‌دار، عینی و کمی (اعداد و ارقام) مورد توجه و تحلیل قرار گرفته است. تصاویر، جملات، مضامین، سؤالات و فعالیت‌ها بوده است. این پژوهش در سه مرحله اجرا شده است: ابتدا با مطالعه مبانی نظری تحقیق و اهداف کلان دوره ابتدایی در سند تحول بنیادین و برنامه درسی این دوره، مقوله‌های ارزش‌های اجتماعی تعیین شدند. سپس محتوای کتاب‌های درسی طبق این چارچوب مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله سوم نیز داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی پردازش شدند تا مشخص شود محتوای کتاب‌های درسی به چه نحو به ارزش‌های اجتماعی و مقوله‌های آن‌ها پرداخته است. در این پژوهش، معیار مقایسه، توزیع نرمال فراوانی‌ها در مورد مقوله‌ها و کدهای تحلیل ارزش‌های اجتماعی است و فرض بر این است که هر کدام از کدهای تحلیل وزن یکسانی دارد. از طرف دیگر، هر کدام از مقوله‌ها نیز با توجه به تعداد کدهای خود، که بیانگر گستردگی آن مقوله است، وزن کلی خود را از مجموع وزن کدهای خود به‌دست می‌آورد.

جامعه آماری

تعداد مواد درسی دوره ابتدایی، طبق مصوبه «شورای عالی آموزش و پرورش» در جلسه ۸۳۴ مورخ ۵ اسفند ۱۳۸۹، به شرح زیر به تعداد ۱۲ ماده درسی است. لذا ۱۲ ماده درسی دوره ابتدایی که شامل ۴۳ کتاب درسی می‌شود، جامعه آماری تحقیق را شامل شد. روش نمونه‌گیری از جامعه آماری «هدفمند» است. به طوری که «کتاب فارسی» پایه اول و «فارسی بخوانیم»

کیفیت بخشیدن به آن‌ها، نظام آموزشی مؤثرتر و کارا تر در اجتماعی کردن دانش‌آموزان عمل خواهد کرد.

اهمیت و ضرورت

در مورد اهمیت بررسی ارزش‌های اجتماعی در آموزش و پرورش به‌طور عام و در برنامه‌های درسی به‌طور خاص در سال‌های اخیر در کشور ما، همایش‌ها و سمینارهای متفاوتی برگزار شده‌اند که از آن جمله می‌توان به همایش ملی «تعلیم و تربیت ارزش‌ها» در «مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی» (ره) قم (آذر ۹۱)، همایش ملی «تحول بنیادین در نظام برنامه درسی ایران» در دانشگاه مشهد (اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۰)، همایش «تقد و بررسی کتب درسی زبان و ادبیات فارسی» (شهرستان داراب، دی‌ماه ۹۱)، همایش «پاسداری و تقویت زبان فارسی با اصلاح تخصصی کتاب‌های درسی آموزش و پرورش» در «پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی» (دی‌ماه ۸۷) و همایش علمی «برنامه درسی ملی: چشم‌اندازها و راهبردها» در «اردوگاه شهید باهنر» تهران (مردادماه سال ۸۷) اشاره کرد.

اهمیت دیگر پژوهش حاضر این است که در راستای اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از سال تحصیلی ۱۳۹۰ تغییرات کلی داشته‌اند. به طوری که کتاب‌های سال‌های اول، سوم، چهارم و پنجم ابتدایی در سال تحصیلی ۹۰-۹۱، کتاب‌های سال دوم و ششم در سال تحصیلی ۹۱-۹۰ باز تألیف شده‌اند.

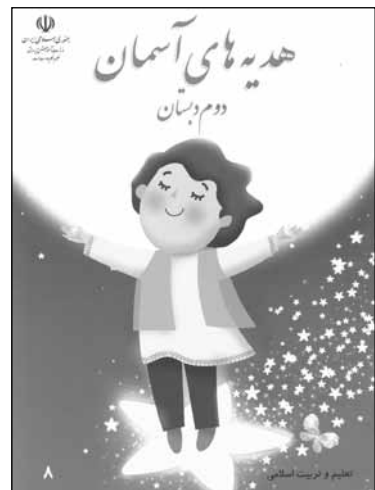
آن گونه که از بررسی پیشینه تحقیقات انجام شده پیداست، قریب به یقین، این کتاب‌های جدیدالتألیف برحسب سازه ارزش‌های اجتماعی تحلیل نشده و مورد ارزیابی قرار نگرفته‌اند.

به طوری که در اسناد بالادستی آموزش و پرورش آمده، «تربیت» عبارت است از پرورش و تعالی انسان در همه ابعاد وجودی و پرهیز از توجه به بُعد یا ابعاد خاص.

طبق اصول حاکم بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (اصول ۱۱ و ۱۲) و برنامه درسی ملی (اصول ۴ و ۶) و سند برنامه راهبردی آموزش ابتدایی (راهبرد ۹)، جامعیت و نگاه یکپارچه به تمامی ارزش‌ها و نیازها، و رعایت توازن و تعادل ابزارهای یادگیری در پرداختن به آن‌ها، در برنامه درسی و تربیتی مورد تأکید قرار گرفته است.

لذا عمده‌ترین ضرورت پژوهش حاضر، مشخص کردن وضعیت موجود هر کدام از مقوله‌های ارزش‌های اجتماعی در محتوای کتاب‌های درسی و بررسی این موضوع است که «آیا - همان گونه که پارسونز برای ثبات جامعه توجه به تمام

پایه های دوم، سوم، چهارم، پنجم و «کتاب زبان و ادبیات فارسی» پایه ششم ابتدایی به عنوان نمونه جامعه آماری انتخاب شدند؛ چرا که

۱. در مطالب و تصاویر کتاب فارسی تنوع ارزش های اجتماعی زیاد است.
۲. در سایر کتاب های درسی با توجه به موضوع کتاب ها، به ارزش خاصی پرداخته می شود و به عبارت دیگر، سوگیری ارزشی وجود دارد.
۳. دانش آموز دوره ابتدایی در برنامه هفتگی، بیشترین ارتباط را با کتاب درسی فارسی دارد؛ به طوری که ۳۰/۳۴ درصد برنامه هفتگی مدارس ابتدایی به تنهایی به این کتاب اختصاص داده شده است.

تجزیه و تحلیل داده ها

* توزیع مقولات ارزش های اجتماعی در محتوای کتاب درسی دوره ابتدایی

طبق جدول ۱ میانگین توزیع فراوانی مقوله های ارزش های اجتماعی در کتاب های فارسی ۴۴۲ مورد، یعنی ۱۲/۵ درصد برای هر کتاب است، که مقوله اخلاقی با ۵/۶ درصد و مقوله اقتصادی با ۶/۷ درصد، پایین تر از میانگین و مقوله علمی با ۲۰/۳ درصد و مقوله اعتقادی با ۱۷ درصد، به ترتیب بالاترین رتبه را دارند.

* نتایج تحلیل واریانس و آزمون استنباطی F برای مقایسه توزیع مقولات ارزش های اجتماعی در محتوای کتاب درسی دوره ابتدایی

این نتایج نشان می دهند که سطح معناداری آزمون از ۰/۰۵ کمتر ($\text{sig} = 0/012$) و مقدار F برابر با ۳/۰۲ است. پس می توان قضاوت کرد که محتوای کتاب های درسی به

ردیف	مقوله	فراوانی	درصد
۱	اعتقادی	۶۰۰	۱۷
۲	اخلاقی	۱۹۹	۵/۶
۳	اقتصادی	۲۳۶	۶/۷
۴	زیبستی	۴۵۲	۱۲/۸
۵	حقوقی	۴۹۱	۱۳/۹
۶	علمی	۷۲۲	۲۰/۳
۷	سیاسی	۴۱۲	۱۱/۷
۸	هنری	۴۲۳	۱۲
	جمع	۳۵۳۵	۱۰۰

جدول ۱. توزیع فراوانی مقولات ارزش های اجتماعی در کتاب های فارسی دوره ابتدایی

مقوله های هشت گانه ارزش های اجتماعی توجه یکسان و متعادلی نداشته است.

برای اینکه مشخص شود که میانگین کدام یک از مقوله های هشت گانه با بقیه متفاوت بوده، از آزمون «توکی»^۳ استفاده شد. طبق گزارش آزمون، چون تفاوت میانگین مقوله اخلاقی و مقوله علمی ۸۷/۱۶- و سطح معناداری $\text{sig} = 0/013$ تعیین شد، پس می توان بیان کرد که بین میزان توجه کتاب های درسی به مقوله علمی و مقوله اخلاقی تفاوت معناداری وجود دارد؛ یعنی به این دو مقوله در بین مقوله های هشت گانه، با اطمینان ۹۵ درصد یکسان و متوازن پرداخته نشده است.

همچنین، چون تفاوت میانگین مقوله اقتصادی و مؤلفه علمی ۸۱- و سطح معناداری $\text{sig} = 0/026$ گزارش شده است، پس می توان قضاوت کرد که کتاب های درسی دوره ابتدایی با اطمینان ۹۵ درصد به مقوله های اقتصادی و علمی توجه متوازن و یکسانی نداشته اند.

* توزیع مقولات ارزش های اجتماعی در محتوای پایه های شش گانه دوره ابتدایی

یافته های توصیفی مجموع مقوله های ارزش های اجتماعی را در پایه های گوناگون طبق جدول ۲ بدین نحو نشان می دهد که کتاب درسی پایه سوم ابتدایی با ۲۲/۶ درصد بیشترین و کتاب درسی دوم ابتدایی با ۹/۳ درصد کمترین مقولات ارزش های اجتماعی را دارند. به طور میانگین، در هر پایه ۱۶/۶ درصد به ارزش های اجتماعی پرداخته شده است.

* آزمون استنباطی برای مقایسه مقولات ارزش های اجتماعی در محتوای پایه های شش گانه دوره ابتدایی

برای ارزیابی تفاوت توجه به مقوله های هشت گانه در پایه های شش گانه ابتدایی از آزمون F استفاده شد. با توجه به آزمون «آنوا»^۴ سطح معناداری از ۰/۰۵ بیشتر تعیین شد ($\text{sig} = 0/109$) و مقدار F جدول ۱/۹۳ گزارش شد. پس می توان گفت بین پایه های شش گانه دوره ابتدایی از نظر توجه به مقوله های ارزش های اجتماعی تفاوت معناداری وجود ندارد. به عبارت دیگر، پایه های ابتدایی نسبت به هم، به مقوله های ارزش های اجتماعی به یک نحو پرداخته اند.

بحث و نتیجه گیری

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (اصول کلی تربیت ۱۱ و ۱۲) و سند برنامه درسی ملی (اصول ۴ و ۶) و همچنین برنامه راهبردی آموزش ابتدایی (راهبرد ۹)، بر وزن دهی

در پایه‌های این دوره رعایت شده است. «آزمون آنوا» تفاوت معناداری بین پایه‌های شش‌گانه دوره ابتدایی، از حیث پرداختن به ارزش‌های اجتماعی نشان نمی‌دهد. به عبارت دیگر، پایه‌های دوره ابتدایی به هشت مقوله از ارزش‌های اجتماعی یکنواخت و یکسان پرداخته‌اند.

بنابراین در جمع‌بندی می‌توان گفت: در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی آموزش ارزش‌های اجتماعی و مقولات آن از یکپارچگی، توازن و همه‌جانبه‌نگری برخوردار نیست و سوگیری برای بعضی از ارزش‌ها وجود دارد و این امر از معضلات اساسی برنامه درسی دوره ابتدایی به‌ویژه کتاب فارسی است.

پیشنهادات

مؤلفان و برنامه‌ریزان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی باید به مقوله‌های اخلاقی و اقتصادی در مطالب و محتوای کتاب‌ها توجه بیشتری داشته باشند تا اصل یکپارچگی و نگاه متعادل به تمام شئون تربیت که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و اصول ۱/۹/۴ و ۱/۹/۶ برنامه درسی ملی و سند برنامه راهبردی آموزش ابتدایی (راهبرد ۹) مورد تأکید قرار گرفته‌اند، محقق شود.

با توجه به اینکه کتاب‌های درسی و عوامل انسانی مدرسه (مربی، مدیر، معاون و خدمت‌گزار و دانش‌آموزان) دو عنصر مهم در انتقال ارزش‌ها به دانش‌آموزان شناخته می‌شوند، پیشنهاد می‌شود پژوهشی در خصوص تعیین سلسله مراتب ارزش‌های اجتماعی عوامل مدرسه انجام گیرد.

متعادل به اهداف کلی دوره ابتدایی و نگاه یکپارچه به ابعاد شخصیتی انسان در تنظیم محتوای کتاب‌های درسی تأکید دارند. علاوه بر این، نظریه سایبرنتیکی پارسونز، تعادل سیستم را در جریان انرژی از خرده‌نظام اقتصادی به نظام اجتماعی کل و توجه به هر چهار خرده‌نظام می‌داند. نگاه مارکس به ارزش اقتصادی، نگاهی زیربنایی است و بورديو توانمندی فرد و جامعه را در توجه به تمامی سرمایه‌ها می‌داند اما محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (جدول ۲) به مقوله‌های ارزش‌های اجتماعی نگاهی سوگیرانه دارد. به عبارت دیگر، متون و محتوای کتاب‌ها به ابعاد و مقولات ارزش‌های اجتماعی یکنواخت و متوازن پرداخته‌اند؛ به گونه‌ای که فقط ۵/۶ درصد به ارزش اخلاقی و ۶/۷ درصد به ارزش اقتصادی پرداخته شده است. در حالی که ارزش علمی با ۲۰/۳ درصد و ارزش اعتقادی با ۱۷ درصد مورد توجه قرار گرفته است.

لذا اگر ارزش‌های اعتقادی، علمی و اخلاقی را طبق نظر پارسونز، خرده‌نظام‌های ارزش‌های فرهنگی و ارزش‌های اقتصادی و زیستی را خرده‌نظام‌های ارزش‌های ارگانیکی لحاظ کنیم، می‌توانیم نتیجه گرفت که محتوای کتاب‌های درسی بر خرده‌نظام‌های ارزش‌های فرهنگی بیش از خرده‌نظام‌های ارزش‌های ارگانیکی تأکید داشته است. این در حالی است که به زعم پارسونز، سازوکار رفتاری، تأمین‌کننده انرژی نظام شخصیت است که به نوبه خود انرژی نظام اجتماعی را تأمین می‌کند و نظام اجتماعی با سازمان‌دهی منزلت‌ها و نقش‌ها، شرایط تأمین انرژی نظام فرهنگی را فراهم می‌سازد. برعکس، نظام فرهنگی جهت‌گیری‌های ارزشی را به مثابه اطلاعات برای نظام اجتماعی تأمین می‌کند.

مقوله‌های ارزش‌های اجتماعی در پایه‌های شش‌گانه دوره ابتدایی با هم ارتباط عمودی دارند و اصل تداوم و پیوستگی و تناسب تجربیات قبلی و بعدی فراگیرندگان

ریاضی دوم دبستان

پی‌نوشت‌ها

1. social values
2. Talcott Parsons
3. Tukey
4. ANOVA

منابع

۱. برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، نگاشت چهارم، ۱۳۸۹.
۲. سند برنامه راهبردی آموزش ابتدایی، ۱۳۹۰.
۳. رفیع‌پور، فرامرزی، آناتومی جامعه، نشر انتشار، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۰.
۴. مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، آذرماه ۱۳۹۰.
۵. همیلتون، پیتر و تالکوت پارسونز، ترجمه احمد تدین، شهر کتاب هرمس، چاپ دوم، ۱۳۷۹.

ردیف	پایه مقوله	اعتقادی	اخلاقی	اقتصادی	زیستی	حرفی	علمی	سیاسی	هنری	جمع فراوانی	دوم
۱	اول	۷۷	۲	۵۳	۱۲۰	۵۰	۶۱	۶۷	۴۰	۴۷۰	۱۳/۳
۲	دوم	۴۳	۲۰	۲۸	۵۳	۵۵	۶۱	۲۹	۳۹	۳۲۸	۹/۳
۳	سوم	۱۰۱	۴۱	۳۷	۱۲۲	۱۵۰	۱۲۹	۶۴	۱۵۶	۸۰۰	۲۲/۶
۴	چهارم	۱۰۸	۱۸	۵۸	۶۱	۱۱۴	۹۸	۷۲	۴۶	۵۷۵	۱۶/۳
۵	پنجم	۱۳۹	۲۵	۴۶	۷۲	۶۵	۲۳۶	۵۸	۹۸	۷۳۹	۲۰/۹
۶	ششم	۱۳۲	۹۳	۱۴	۲۴	۵۷	۱۳۷	۱۲۲	۴۴	۶۲۳	۱۷/۶
۷	جمع	۶۰۰	۱۹۹	۲۳۶	۴۵۲	۴۹۱	۷۲۲	۴۱۲	۴۲۳	۳۵۳۵	۱۰۰

جدول ۲.

توزیع فراوانی ارزش‌های اجتماعی در پایه‌های شش‌گانه دوره ابتدایی